

УДК: [327.3(439.24) :908(477)] (091)

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ УКРАЇНІСТИКИ У ХОРВАТІЇ

Євген ПАЩЕНКО

*Загребський університет
вул. Івана Лучича 3, Загреб, 10000 (Хорватія)
Філософський факультет
e-mail: jpaschenk@ffzg.hr*

У статті розглядаються основні етапи становлення і розвитку україністики в Хорватії, зокрема в добу Ренесансу і бароко, простежується вплив імперського дискурсу у XVIII ст., розкрито поступове зростання знань про Україну у XIX ст., відзначено роль політичного фактора в XX ст., значення зарубіжної україністики на сучасному етапі.

Ключові слова: Хорватія, хорватська україністика, українсько-хорватські зв'язки, славізм, слов'янознавство.

Одним з важливих завдань сучасної славістики є створення історії україністики, що розвивалася за межами України, зокрема в Європі та Америці. На основі зосередженої там інформації науковцям необхідно визначити основні осередки україністики, висвітлити застосовувані ними методології, показати визначні постаті і проаналізувати їхні фундаментальні праці, створити цілісну бібліографію тощо. В реалізації проекту повинні взяти участь провідні академічні, університетські установи в Україні і за кордоном, де розвивається українознавство. Перший етап передбачає відображення історичного розвитку україністики в певних країнах – необхідно простежити процеси усвідомлення, осмислення України, поступового залучення українського матеріалу до славістики і формування україністики як самостійної дисципліни в окремих національних середовищах. Ці процеси різняться часом виникнення, рівнем і причинами актуалізації в науці різних країн, що значною мірою детерміновано станом української культури і суспільної думки, статусом недержавного народу. Рецепція України була неоднаковою у різні культурні епохи, в різних політичних системах. Попри це, можна виділити кілька часових просторів, в яких поступово осмислювалась українська проблематика, що позначалося на славістиці, а відтак, і на становленні й розвитку україністики. У пропонованій статті зроблена спроба визначити ці періоди та деякі закономірні тенденції у сприйнятті України і формуванні україністики на прикладі хорватської славістики.

У хорватській культурі, незважаючи на територіальну віддаленість від української, простежуються контакти з українським простором від давніх часів до сучасності¹. Щодо розвитку славістики хорватська суспільна думка становить інтерес насам-

---

¹ Paščenko E. Etogeneza i mitologija Hrvata u kontekstu Ukrajine. Zagreb, 1999. S.329; Його ж. Od Kijeva do Poljica. Tragom prastarih migracija. Zagreb, 2010. S.104; Hrvatska/Ukrajina. Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra. Zagreb, 1996. S.421.

перед вираженою актуалізацією ідеї слов'янської єдності, відомої ще з епохи гуманізму як ренесансний славізм. У наступні періоди відбувався безперервний розвиток цієї ідеї у формах барокового славізму, просвітительського, а з першої половини XIX ст. ця тема має аналогії в інших літературах як романтичний славізм (у хорватській літературі вона продовжується аж до середини XX ст.). І хоча славізм трактувався як міфологема, утопія щодо безмежності слов'янства (дубровницькими гуманістами) чи як політологема (від бароко і далі), він спонукав до ідентифікації слов'янських народів, серед яких, особливо в епоху бароко, вагоме місце посідала й Україна. Інтерес хорватських барокових енциклопедистів до України проявився одночасно з увагою в Європі до східнослов'янського простору і в часових межах в основному збігся з початком європейської україністики. Цей період, умовно характеризований як передісторія україністики, почався вже за доби Відродження і набув особливого розвитку у XVI–XVII ст., що пояснюється впливом культури бароко. В цей період Україна, як ніколи раніше, стала відомою в Європі, що дає підстави говорити про поширення європейської україніки². Намагання західних енциклопедистів ідентифікувати Україну через її мову, літературу, релігію, історію створювали базу, яку можемо називати бароковою україністикою. Важливу роль у цьому відіграла українська філологія, насамперед граматики Лаврентія Зизанія і Мелетія Смотрицького, відомі серед хорватів. Представники хорватської філологічної думки одними з перших серед слов'ян звернулися до руської проблематики, поступившись культурі Польщі, де, з огляду на історичні обставини, ще з XV ст. і особливо в період бароко відбувалися процеси осмислення України як започаткування польської україністики. Суттєвим результатом цього стало те, що хорватська глаголицька традиція з 1640-х років зазнавала впливів української редакції церковнослов'янської мови. Контакти з Україною найсильніше позначилися на діяльності видатного представника хорватського барокового славізму Юрая Крижанича. Саме він серед перших торкнувся кола питань про руську мову, про літературу, церкву, історію, що дає підстави називати Крижанича предтечею хорватської україністики³.

У наступному XVIII ст., на відміну від попереднього періоду, спостерігається тенденція до поступового згасання української проблематики, як і загалом уваги Західної Європи до України. Незважаючи на це, українська культура, що відзначається синтезом візантійської і католицької традицій, бере участь у процесі європеїзації деяких культур православного кола, зокрема російської культури XVIII ст.⁴ Саме в цей час участь української культури у переході від середньовічних традицій до нових барокових явищ особливо активізувалась у культурі сербів.⁵ У хорватській філології надалі вагоме значення мала граматика Смотрицького, що використовувалася деякими філологами XVIII ст. з наміром схилити російську церкву до унійного діалогу. Проте поглинання України імперськими системами, що проявлялося, зокрема, у підміні поняття “Руська земля” назвою “Росія”, вело до втрати в західній науці адекватних уяв-

² Наливайко Д. С. Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. Київ, 1998. С.367.

³ Raščenko J. Ukrajinski element u gramatičkim radovima Jurja Križanića. Fluminensia (Rijeka) 2007. №2. S.25–50.

⁴ Михед П. Українське літературне бароко та російська література XVII–XIX ст. // Українське бароко. Т.2. Харків, 2004. С.123–157.

⁵ Пащенко Є. Сто років у Подунав'ї. Українсько-сербські зв'язки доби бароко. Київ, 1995. Електронна версія: <http://www.rastko.rs/rastko-ukr/au/epascenko-100.html>; Його ж. Українсько-сербські зв'язки під добу бароко // Українське бароко. Т.2. С.159–217.

лень про Русь-Україну. Попередні досягнення української філології барокової доби, коли вона виступала під назвою “руська”, почали ототожнюватися з російською. Це неминуче позначалося на славистиці, яка, розвиваючись в умовах посилення імперської ідеології, протистояння між західною та східною монархіями – Австрійською і Російською, не могла не зазнавати впливу деяких ідеологем, що відбилося на поглядах окремих славистів⁶. Показовою ілюстрацією згасання уявлень про роль української філології у діяльності згадуваних хорватських мовників XVII–XVIII ст., що зверталися до церковнослов'янської мови руської/української редакції, є інтерпретація її як результату процесу “русифікації”. Таку оцінку дає вже засновник слов'янського мовознавства Й.Добровський, що відзначає *русифікацію* хорватської глаголицької традиції. Таке визначення утвердилось у славистиці XIX–XX ст.⁷ Навіть у найновіших дослідженнях застосовується термін “східнослов'янська”⁸, хоча йдеться про діяльність західноукраїнських рутенів, які виступали за унійні ідеї. Як *російський вплив* характеризувалась діяльність діячів українського бароко зі Східної України, що упродовж XVIII ст. створювали сербське бароко, хоча йдеться про виразно українські стильові особливості у широкому діапазоні сербської культури XVIII ст. Заміна поняття русько-українського фактора, його ролі в розвитку різних процесів або явищ, зокрема в російській, сербській, хорватській та інших культурах, філологіях XVIII ст., негативно позначилася на ідентифікації України як самостійного слов'янського фактору. З огляду на це, необхідно розкрити значення власне русько-українського чинника, а саме церковнослов'янської мови української редакції в епоху бароко. Це дало б змогу виявити певні тенденції в історії славистики, коли поняття “руський” сприймалося як “російський”, що шкодило об'єктивному висвітленню деяких історичних явищ.

Наступне XIX ст. в хорватській культурі детерміноване двома тенденціями: прагненням до власної національної ідентифікації, зокрема через осмислення національного ідентитету інших слов'янських народів, та поступовим усвідомленням відносин у слов'янському світі як зовсім не гармонійних. Перша тенденція, пов'язана з добою романтизму, тривала до 60-х років XIX ст. Прагнення ознайомитися з іншими слов'янськими культурами вело і до пізнання України, яку іллірійці сприймали за головними критеріями романтизму. Бачення України в основному формували три джерела: мова (“Русалка Дністровая”), фольклор (записи “Руської Трійці” і М.Максимовича) і героїчна історія (зокрема, українські оповідання М.Гоголя). На цьому етапі ще немає підстав говорити про наукове, критичне осмислення інформації і виникнення україністики як самостійного відгалуження. Негативну роль у сприйнятті західними славістами України як окремої слов'янської формації відігравала й термінологія, створена під впливом імперської ідеології, що представляла Малоросію як частину Великої Росії. І все ж усвідомлення України в контексті міжслов'янських відносин впливало на звільнення хорватських філологів від слов'янофільських міфологем. Показово, що в період переходу до реалізму (з 60-х років XIX ст.) відбувалося більш реалістичне осмис-

⁶ Paščenko J. Slavist i imperiji. Vatroslav Jagić između Galicije, Malorusije i Ukrajine. Zagreb, 2010. S.71.

⁷ Історіографія питання: Paščenko J. Ukrajinska filologija i prijevodi hrvatskih glagoljičkih knjiga na crkvenoslavenski jezik // Riječ (Rijeka). 2007. №3. S.58–82.

⁸ Babič V. Vpliv cerkvene slovanščine na hrvaške glagolske tekste v 17. in 18. stoletju. Ljubljana, 2000; Див. також: Babič V. Восточнославянська хорватських глаголических богослужбних текстів 17–18 вв. и оформлення знакових графических систем изданий Missale Romanum и Breviarium Romanum Рафаила Леваковича // Slovo (Zagreb). 1999. N.47–49.

лення слов'янства, в якому саме доля України примушувала критичніше ставитися до ідеалізації ідей слов'янської взаємності. Одна з тенденцій розвитку філології XIX ст. – протистояння між західною та східною славістикою, по суті, германською і російською, що рефлектувало протистояння імперій і проникнення ідеологічних моделей у науку – не могла не позначитися на статусі й розвитку україністики. Показовий приклад – неготовність видатного славіста Ватрослава Ягича сприйняти діяльність Івана Франка та інших українців у їхньому прагненні до незалежності⁹. Це є ілюстрацією однієї з особливостей розвитку україністики – її гальмування за умов імперського дискурсу. Разом з тим, не менш помітним був контрдискурс, характерний для української філології XIX ст. Виняткову роль у пізнанні українського народу та його культури відігравали переклади, передовсім творів Т.Шевченка: доля і творчість Кобзаря сприймалися як уособлення долі його народу.¹⁰ Картину спорідненості хорватського й українського народів збагачували також переклади творів українських реалістів – Марка Вовчка, Осипа Федьковича. Дослідження кінця XIX–початку XX ст. засвідчували зростання хорватської україністики як складової національної славістики.

XX ст. виразно позначене впливом на науку політичного фактора. Перша світова війна, фронти якої проходили й через українські землі, на яких зіткнулися імперії та їхні союзники, неминуче поповнювала інформаційний фонд про Україну. Показово, що саме в цей період у хорватській науковій літературі і публіцистиці простежується відмова від російських назв *Malorusija*, *malorusi* і починає вживатися назва *Ukrajina*. Одна з ілюстрацій – повідомлення про смерть Івана Франка, названого в пресі найбільшою фігурою в *українській літературі* і найбільшою втратою народу *України*¹¹. Цілеспрямована зацікавленість цими східнослов'янськими землями проявлялась й у створенні монографічних досліджень про Україну, здебільшого перекладених з німецької. Новий період розвитку європейської україністики пов'язаний з еміграцією після 1917 р., серед якої були й представники української інтелігенції. З початку 1920-х років спостерігається їх поступова активізація у представленні України – створюються різні інституції, видаються наукові праці, що не могла не відзначити національна інтелігенція. Цьому періоду мали б приділити увагу славісти тих країн, де формувалися й функціонували українські наукові й культурологічні осередки. Доволі показовою в Хорватії була діяльність емігрантів зі створення українського консульства, а в сфері науки – помітним явищем стало видання збірника праць відомих учених Європи про Україну та Т.Шевченка¹². Книга символізувала консолідацію дій нової хвилі еміграції, хорватської інтелігенції, за участю діаспори попередніх часів – русинів-українців, що не могло не вплинути на хорватську славістику. Спостерігається як закономірність – роль окремих інтелектуалів у становленні україністики в окремих країнах. Не менш помітною була контрдія російської білоеміграції у намаганнях дискредитувати Україну, що викликало відповідні дії українських емігрантів, спрямовані на створення гідного образу своєї батьківщини. На прикладі Хорватії така ситуація особливо помітна, оскільки в Югославії концентрувалася значна кількість білоемігрантів, що впливали

⁹ Про це: *Paščenko J. Slavist i imperiji. Vatroslav Jagić između Galicije, Malorusije i Ukrajine. S.51–60; Galyk V. Ivan Franko i hrvatska kulturna baština. Zagreb, 2012. S.155.*

¹⁰ *Hrvatska ševčenkiana. Priredio Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2011. S.211.*

¹¹ *Paščenko J. Hrvatsko-ukrajinske književne poredbe. Split, 2010. S.57.*

¹² *Velikom Slavenu. Spomen knjiga prigodom 60. godišnjice smrti T. Ševčenka. Zagreb, 1922. S.80.*

на негативне ставлення офіційного Белграду до УНР, до культурно-просвітницької діяльності української діаспори з Закарпаття і Галичини¹³.

Зазначені тенденції особливо посилювалися в 1930-ті роки: за умов зростання пропагандистського тиску двох тоталітарних режимів – німецько-нацистського і російсько-радянського – відбувалося політичне й ідейне розмежування в європейському суспільстві. У хорватському середовищі це проявлялось у прорадянських, пронімецьких або ж стриманих позиціях, що позначалось і на рецепції України. Інтелігенція лівого табору, потрапивши під вплив радянської пропаганди, не помічала репресій в Україні, хоча відомості про голод доходили через українську греко-католицьку церкву, до якої належала діаспора. При цьому відбувалася консолідація хорватів на ґрунті довіри до німецької ідеології як протилежної комуністичному режиму. Водночас активізувалася діяльність національної інтелігенції, що, не належачи до жодних політичних партій, сподівалася на національну незалежність, в чому доля України сприймалась як близька до хорватської. Діячі науки і культури проявляли найбільшу зацікавленість українською проблематикою, підтримували тісні зв'язки з західноукраїнською інтелігенцією. Таким розмежованим хорватське суспільство увійшло у війну 1939–1945 рр.

Зазначений період вимагає особливої уваги науковців до проблем, пов'язаних з прагненням інтелігенції втілити національну ідею, що ускладнювалося політикою тоталітарних режимів. На прикладі Хорватії простежується намагання дослідників представити українську проблематику як споріднену з хорватською. Саме в цей період хорватська україністика досягла кульмінації розвитку: були опубліковані переклади творів класики і сучасної літератури (зокрема, Василь Стефаник, Улас Самчук), літературознавчі розвідки, вперше введено викладання української мови в Загребському університеті. На жаль, уже наступний період (1945–1950 рр.), позначений інтервенцією радянсько-югославського комуністичного режиму, зруйнував попередні досягнення. Розпочалася *соцреалізація* української теми: класика цементувалася ідеологічними тлумаченнями радянського літературознавства, сучасна література представлялася лише соцреалістичними зразками. Необхідно наголосити, що в тих країнах, де україністика довоєнного періоду набула хоч якогось розвитку, радянське ідеологічне втручання вело до нівеляції попередніх досягнень і деформації знань про українську літературу. Виняток становить хорватська ситуація завдяки тому ж таки політичному фактору, а саме югославсько-радянському конфлікту 1948 р., який поклав край радянській ідеологічній інтервенції, що позначилося й на україністиці. Вже з 1950 р. починається осмислення української класики як опонування соцреалістичним догматам, проте тогочасна українська література не могла бути привабливою для хорватських читачів через невідповідність модерністським нормам, що поширювалися в хорватській культурі. Новий етап зацікавлення українською літературою починається з *шістдесятників*, і як один з результатів – у 1964 р. в Загребському університеті введено лекторат української мови, який упродовж десятиріч залишався єдиним університетським курсом в Південно-Східній Європі. Участь викладачів з університетів України у викладацькому процесі не могла не залишити сліду в хорватській україністиці, що, зокрема, реалізувалося у створенні нових перекладів, підготовці хорватсько-українських словників¹⁴.

¹³ Сергійчук В. Неусвідомлення України. Львів, 2002, С. 664.

¹⁴ Menac A., Koval, A. Ukrajinsko-hrvatski ili srpski i Hrvatsko ili srpsko-ukrajinski rječnik. Sveučilišna naklada "Liber". Zagreb, 1979; Menac A. Trostinska R. Hrvatsko-srpsko-rusko-ukrajinski rječnik. Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb, 1985.

Розпад соціалістичної системи і втілення ідеалів незалежності неминуче позначилися на розвитку україністики в Європі, особливо в країнах, ідейно близьких ідеалами, де приклад Хорватії знову ж таки показовий. Саме Україна першою з країн-членів ООН визнала незалежність Хорватії, остання ж серед перших привітала створення держави Україна. Бурхливий розвиток ідеології незалежності та інші фактори впливали на динаміку розвитку україністики, що підтверджується хорватським прикладом. Лекторат української мови перетворено на студію україністики, а згодом – на кафедру української мови і літератури філософського факультету Загребського університету, яка нині є центром хорватської україністики в країні.¹⁵ Для її стану характерне прагнення заповнити вакуум в інформативному полі щодо культури і цивілізації України. Важливим завданням кафедри є поширення української проблематики не лише у філології, а й в інших наукових сферах, зокрема етнології, археології, мистецтвознавства, історії, політології тощо з метою комплексного інтердисциплінарного дослідження українсько-хорватських відносин.

Попри динаміку розвитку україністики в зарубіжній науці, серйозною перешкодою у зміцненні західного українознавства на сучасному етапі став комерційний критерій, що загрожує звуженням значення гуманітарних наук. За умов певних тенденцій до відродження неоімперської ідеології роль зарубіжної україністики повинна невпинно зростати. Для представлення її престижності, наукових досягнень і включення в науковий обіг досягнень сучасної української науки відтворення історії україністики в світі набуває особливо важливого значення. Окреслені певні періоди, тенденції, періодизація її розвитку потребують подальшого висвітлення в контексті окремих національних культур. Створення історії зарубіжної україністики в цілісному міжнародному проєкті повинно стати наступним завданням славістики.

MAINE STEPS OF UKRAINIAN STUDIES IN CROATIA

Eugeny PASHCHENKO

*University of Zagreb
Ivana Lučića 3, Zagreb, 10000 (Croatia)
Faculty of Humanities and Social Sciences
e-mail: jpaschenk@ffzg.hr*

The problem of creating the history of foreign Ukrainian studies as a real phenomenon and important scientific contribution to the global Ukrainian studies. The article proposes separate periods of the development and points out some trends in the development of Ukrainian Studies: prehistory to the Renaissance and Baroque, the impact of the imperial discourse of the 18th century, gradual growth of knowledge in the 19th century, the role of political factors in the 20th century, the importance of foreign Ukrainian Studies at the present stage. These periods are considered on the example of the development of Ukrainian Studies in Croatian Slavistics.

Key words: Croatia, Croatian Ukrainistics, Ukrainian-Croatian relations, slavizm.

¹⁵ Deset godina studija ukrajinstike na Filozofskome fakultetu sveučilišta u Zagrebu. Zagreb, 2007. S.18.

ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ УКРАИНИСТИКИ В ХОРВАТИИ**Евгений ПАЩЕНКО**

*Загребский университет
ул. Ивана Лучича, 3, Загреб, 10000 (Хорватия)
Философский факультет
e-mail: jpaschenk@ffzg.hr*

В статье рассматриваются основные этапы становления и развития украинистики, в частности в эпоху Ренессанса и барокко, прослеживается влияние имперского дискурса с XVIII в., постепенное накопление знаний об Украине в XIX в., отмечается роль политического фактора в XX в., значение зарубежной украинистики на современном этапе.

Ключевые слова: Хорватия, хорватская украинистика, украинско-хорватские связи, славизм, славяноведение.

Стаття надійшла до редколегії 10.05.13.
Прийнята до друку 04.06.13.